

№ 13

Список нижніх чинів 14-ї піхотної дивізії, які загинули під час російсько-турецької війни 1877 – 1878 рр., для надання грошової допомоги з коштів, пожертвуваних контр-адміралом Чихачовим

7 вересня 1880 р.¹

№ п/п	Кому именно	Скільки назначено		Где проживают
		руб.	коп.	
1	Семейству убитого рядового 55-го пехотного Подольского полка Харитона Яковенко	33	-	В Черниговской губернии
2	Семейству убитого рядового 55-го пехотного Подольского полка Каленика Коваленко	20	-	
3	Семейству убитого рядового 55-го пехотного Подольского полка Петра Михалинца	20	-	

Начальник штаба полковник *підпис*Старший адъютант *підпис*²

ДАЧО. – Ф. 142. – Оп. 1. – Спр. 68. – Арк. 32. Оригінал.

Тамара Демченко

З документальної спадщини Чернігівського відділення Української Селянської спілки

Подальше вивчення історії Української революції на Чернігівщині потребує неупередженої інтерпретації вже опублікованих документів й залучення масиву нововиявлених джерел. Значний інтерес становить, зокрема, фонд Р-4180 "Чернігівська губернська рада селянських депутатів" Державного

1. Датовано за супровідним листом.

2. Підписи нерозбірливі.

архіву Чернігівської області, який містить усього одну справу – розпочату у липні й завершену у грудні 1917 р., що налічує 354 аркуші.

Матеріали цієї справи використані при написанні нарисів з історії 1917 року на Чернігівщині¹, а також авторами двох нещодавно захищених дисертацій на ступінь кандидата історичних наук: І. Еткіною ("Земельне питання в Чернігівській губернії (лютий 1917 – березень 1921 рр.") та О. Оніщенко ("Жінки у суспільно-політичному житті України 1917 р.").

Ймовірно, рік та назва, яка звучала по-більшовицьки, дали підставу для включення матеріалів даної теки до радянського періоду. Насправді у ній зберігається діловодство губернського відділення Селянської спілки, яка підтримувала Українську Центральну Раду і проголошену нею Українську Народну Республіку. У документах зустрічається й назва, винесена в заголовок фонду, але частота її вживання суттєво поступається найменуванню "спілка". До того ж Раду обирали на селянському з'їзді, а спілки, як свідчать документи, створювалися на місцях за ініціативою селян.

Осередки Української Селянської спілки (Селоспілки), як відомо, почали засновуватися повсюдно в українських губерніях ще у березні 1917 р. Перебували вони під впливом партії українських есерів (УПСР). У деяких регіонах переважали "крестьянские союзы", "у яких значний вплив мали російські есери"². Між цими двома різнонаціональними гілками були досить напружені відносини. Буквально перший аркуш із справи № 1 вводить нас у атмосферу гострого протистояння в Чернігові. На бланку "Всероссийский Крестьянский Союз – Совет Черниговского отдела", датованому 29 липня 1917 р., віддруковане запрошення членам Ради Селянських депутатів прибути 9 серпня на нараду щодо організації виборів до Установчих Зборів. На запрошенні від руки написано українською мовою: "Повертаючи цю оповістку, маю честь повідомити, що я належу до Губерніяльної Ради Селянських Депутатів Всеукраїнської Селянської Спілки, а не Всероссийского крестьянского союза, та і взагалі кажучи у Чернігівській губернії Всероссийского Крестьянского союза, наскільки мені відомо, немає". Підпис – Іван Коновал і дата – 5 серпня 1917 р.³ Таку різку відповідь товариш Голови Чернігівської губерніяльної Української ради дав недарма, бо наступний документ, який зберігається у вищеназваному фонді, являє собою звернення до Чернігівської ради селянських депутатів із запрошенням взяти участь у створенні Чернігівської міської української ради⁴. Отже, суперництво між Спілкою і Союзом за вплив на селянські маси дійсно мало місце, його сліди – явні чи латентні – простежуються в усіх документах теки.

Ми не маємо інформації щодо конкретної дати заснування відділень Селянської спілки на Чернігівщині. Проте відомо, що чернігівці брали участь у роботі Українського національного конгресу⁵, представники від повітів увійшли до керівних органів Всеукраїнської ради селянських депутатів, обраних на Першому Всеукраїнському селянському з'їзді⁶, відтак можна припустити, що осередки Спілки стали закладатися значно раніше липня 1917 р. Порівняно пізній час формування діловодства пояснюється, радше за все, недобросовісністю людини, яка відповідала за "папери". Подібне припущення узгоджується із заявою нового канцеляриста. "Юрій Миколайович Масютин оповіщає, – йдеться у ньому, – що 6 жовтня приступив до виконання своїх обов'язків діловода губ[ернської] Ради Селоспілки і, позаяк ніяких бумаг і документів від свого попередника не одержав"⁷. На жаль, достовірних даних про цього діяча розшукати не пощастило. М. Ковалевський із захопленням згадував про батьків Ю. Масютіна: "Велику ролю в житті чернігівської молоді в ті часи відогравала шляхетська родина Масютіних. Микола Германович Масютін був відомий в цілій Чернігівщині лікар, а його дружина Софія Іванівна з роду Шостаків була дуже енергійною діячкою в земських колах"⁸, але про їхнього

сина нічого не згадує. У будь-якому випадку новопризначений діловод навів певний лад у канцелярії, упорядкувавши принаймні вхідні документи. Копій чи чернеток вихідних паперів не збереглося зовсім або вони були свідомо знищені. Документи фіксувалися без дотримання хронологічного порядку.

Документи, що відклалися в єдиній справі "селянського" фонду, можна поділити на декілька груп. До першої доцільно віднести розпорядження центральних і місцевих органів влади. Так, на бланку Секретарства земельних справ Генерального Секретаріату України від 17 жовтня 1917 р. міститься вимога обрати 2 представників до Земельного комітету. З Києва надійшов також проект статуту "Краєвого Українського земельного комітету"⁹. Значний інтерес становлять телеграми, які, можливо, випадково потрапили до канцелярії, але яскраво відображають дух епохи. Отаман "Куреня смерті" сотник Морошкевич 10 грудня передає із станції Городня Літаво-Роменської залізниці усім урядовим і громадським організаціям, що "большевики открыли военные действия против Украины и я начальник войск действующих дорог Либ[ава] – Ром[ны] – Москв[а] – Киев – Воронеж открываю военные действия"¹⁰. Київська влада в особі комісара Центроцукру С. Веселовського неодноразово зверталася до місцевих органів влади за допомогою, щоб призупинити процес розкрадання майна цукрових заводів, захоплення земельних площ під цукровими буряками тощо¹¹.

Привертають увагу документи, пов'язані із заснуванням та розповсюдженням друкованого органу Чернігівської Селоспільки – газети "Народне слово". Так, Грицько Сухіня писав 22 серпня 1917 р. із Діючої армії до Губернської української ради: "Дуже хочу бути свідомим про останнє життя в рідній Черниговщині, а через те щиро прошу Раду стать в пригоді: якщо виходить в Чернигові яка-небудь українська газета або часопис, то що[б] (бажалося газету) замовить, щоб таку висилали мені з 1 сентября до кінця сього року". На тексті листа червоним олівцем написано "Надіслана 8 X, № 1, 2, 3. Юр. М."¹². Газета чернігівських спілчан викликала інтерес далеко за межами губернії. З одеської, очевидно, української книгарні "Діло" надійшло замовлення за підписом М. Боровика на 5 примірників кожного числа часопису "Народне Слово" на комісійний продаж¹³.

Друга група документів стосується заснування осередків Української Селянської спілки на місцях. Здебільшого це повідомлення, рапорти, протоколи зборів, повітових з'їздів, списки членів новостворених відділень, повідомлення про зібрані внески, скарги на відсутність преси, конкретної допомоги з Чернігова тощо – ми нарахували 33 подібні документи. Географія новостворених осередків досить широка. Вона охоплює села й повітові міста Сосницького, Борзнянського, Козелецького, Конотопського, Городнянського, Новгород-Сіверського, Остерського, Ніжинського, Кролевецького, Чернігівського повітів. Типовим зразком інформації про заснування у тому чи іншому селі осередку може слугувати копія повідомлення із с. Красний Колядин Конотопського повіту (тепер – Талалаївського району): "Красно-Колядинська Селянська Спилка (Конотопского повіту) заснована 21 го Авг[уста] и записалось уже членив (241) член по 10-е Сентября и члени ще прибувають котри ни успили записатись. Слідом за цим листом посилаем вам грошей 36 крб 15 коп. и прохаем вас прийняти ци гроши и стояти за вильність, равенство, и братерство, и за автономию Украины, ми вси сего бажаем, прохаем Вас по получению нашего листа и грошей напишите ответ.

Предсідатель Сел[янської] Спилки Ф. Кладковий
Секретарь М. Кладковий"¹⁴.

Значний інтерес становить іменний список "действительных членов вновь организованного в с. Феськовке украинского общества "Спилки" на семи аркушах. Усього у списку 430 осіб, серед яких трапляються подружні пари (наприклад, "Трофим Федорович" і "Наталья Николаевна Назаренки"),

цілі родини (8 душ Шерстюків), представники єврейської громади ("Гирша Залманов Зеликов" та "Гентя Займанова Зеликова")¹⁵.

До третьої групи можна віднести звіти агітаторів на виборах до Всеросійських Установчих Зборів від Селянської спілки. Ми нарахували подібних документів у вищезазначеній справі 11. На жаль, один з них, надісланий із Кобижчі, через нерозбірливий почерк прочитати не пощастило. Сюди ж можна віднести і документи, які видавалися особам, котрі направлялися для проведення агітації. Переважна більшість останніх належала до військових, котрих відряджали з конкретним завданням. Так, Севастопольський виконавчий комітет Ради селянських депутатів армії та флоту у жовтні 1917 р. надіслав до губернії 12 інструкторів – "лудших людей, окончевших инструкторские курсы..., которые и помогут трудовому и темному крестьянству в столь сложном вопросе в выборах в Учредительное Собрание"¹⁶. Є відомості, що принаймні дехто з вищезгаданих осіб приїхав на Чернігівщину. На бланку Конотопського комітету Селянської спілки за підписом В. Лашкевича сповіщається, що матроси Назаренко, Чуприна і Єфименко прибули до Конотопського повіту й відряджені для проведення агітації¹⁷. Збереглася також телеграма, надіслана на ім'я керівника Чернігівського відділення Селянської спілки В. Елланського з Бобровиці: "Всеукраїнська Село Спілка послала на Черниговщину вагон [с] інструкторами до російських установчих зборів". Їдем МКВ лінією, потрібна агітаційна література, за которую посылаємо уповноваженого Чапку. – Голова агітаторів Тарасенко"¹⁸. Можна припустити, що вищезгаданий вагон прибув у Чернігів наприкінці жовтня 1917 р. Дату можна встановити за направленням "голови агітаторів Тарасенка". На бланку "Всеукраїнська Рада селянських Депутатів; Центральный Комітет Української Селянської Спілки" стоїть 27 жовтня¹⁹. До агітації долучалися і місцеві мешканці. "Я записался в агитаторы 20 октября, мандата не получил, – писав "регістратор" із Козельця Микола Карвовський, – т.к. не знал, куда меня отправят. Теперь, если Селянская Спілка найдет нужным, то прошу выслать мне мандат по следующему адресу[...], агитировать буду в Козелецкой волости"²⁰. Агітаторами були і солдати місцевого гарнізону. Так, до Атюшівської і Коропської волостей (тоді Кролевецького повіту) були направлені козаки 2-го куреня 1-го Чернігівського полку Василь Єфіменко і Максим Ращенко²¹.

Листи різні за обсягом, проте їхній стиль і зміст дають певне уявлення про авторів. Саме ці документи повною мірою заслуговують на те, щоб вважатися "голосами" активних учасників революційних перетворень 1917 року.

Пропонуємо декілька листів-звітів, надісланих агітаторами до Чернігівського відділення Селянської спілки. Усі вони на виборах до Всеросійських Установчих зборів агітували за список № 10, який утворився внаслідок об'єднання українських есерів (УПСР) та Селоспілки – усього 19 осіб²². Переважну більшість кандидатів становили уродженці краю, помітні постаті у громадсько-політичному житті, тому й не дивно, що до Установчих зборів пройшло 9 перших осіб із даного списку. Можна припустити, що позитивну роль в успіху українських есерів відіграла агітація, про перебіг якої дають уявлення нижче надруковані листи. Усі вони адресовані до Чернігівського комітету Селянської спілки, персональні звернення відсутні. Повний різнобіч у їхньому складанні, відображаючи реальний стан грамотності агітаторів, брак в окремих випадках дат не дають можливості уніфікувати тексти, тому звіти, листи, записки подаються за алфавітом прізвищ їхніх авторів із зазначенням відповідного аркушу справи. Якщо на документі є позначки, то вони виділяються курсивом.

Документи друкуються мовою оригіналу. Оскільки більшість авторів не вживали літер "є", "ї", досить часто "і", "ь", не знали апострофа, то вони запроваджуються без застережень. Літери російсь-

кої абетки замінені українськими, наприклад: "ы" на "и", "и" на "і". Крім того, розділові знаки розставлені у відповідності із сучасними правилами пунктуації. Російськомовні тексти також наводяться згідно з правилами сучасного правопису. Скорочені слова доповнено у квадратних дужках. Нерозібрані місця в тексті документів позначені трикрапкою у квадратних ушках [...]. Горизонтальними рисками підкреслено слова та словосполучення, виділені в тексті документів.

1. *Бойко В. М., Демченко Т. П., Оніщенко О. О.* 1917 рік на Чернігівщині: історико-краєзнавчий нарис. – Чернігів, 2003. – 126 с.
2. *Хміль І. В.* Перший Всеукраїнський селянський з'їзд (28 травня – 2 червня 1917 р.) – К., 1992. – С. 1. – [Історичні зошити. – 1992. – № 4].
3. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). – Ф. Р-4180. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1–1 зв.
4. Там само. – Арк. 3.
5. Українська Центральна Рада: Док. і матеріали у двох томах / Упорядн. В. Ф. Верстюк (керівник) та ін. – К., 1996. – Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. – С. 54.
6. *Хміль І. В.* Назв. праця. – С. 31.
7. ДАЧО. – Ф. Р-4180. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 59.
8. *Ковалевський М.* При джерелах боротьби. Спомини, враження, рефлексії. – Інсбрук, 1960. – С. 59.
9. ДАЧО. – Ф. Р-4180. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 85, 86.
10. Там само. – Арк. 307.
11. Там само. – Арк. 24, 73, 103.
12. Там само. – Арк. 47.
13. Там само. – Арк. 75б.
14. Там само. – Арк. 51.
15. Там само. – Арк. 218, 222 зв., 221-б зв.
16. Там само. – Арк. 109.
17. Там само. – Арк. 93.
18. Там само. – Арк. 250.
19. Там само. – Арк. 145.
20. Там само. – Арк. 150.
21. Там само. – Арк. 152.
22. Черниговская земская газета. – 1917. – 3 ноября (№ 84 – 85). – С. 3.

№ 1

Вх. 10/XI

Сповищаю Вам, що я Ваши видозви одержав тилько сьогодні, так що розислать їх я не маю часа, а тепер я нахожусь у селі Брусилові, де справа дуже кепська, то я ще завтра зроблю сход і побалакаю ще раз.

10 листопада 1917 р.

Інструктор

Г. Білоус

ДАЧО. – Ф. Р-4180. – Оп. 1. – Арк. 207. Оригінал.

№ 2

(Олівцем на поштовій листівці)
20 XI 1917

с. Буди

Товариші!

Вишліть літератури по всім волостям Новгор[од]-Сів[ерського] повіту, бо вони дуже цікаваця читати газети і книжки, тільки більше на рускій мові, можно і змішано, бо читати на укр[аїнської] мовой зовсім їм трудно. Агитація йде дуже гарно, тільки большевики багато шкодять. Підвод наняти трудно і дорого, ходить приходиться пішком. Вже був [у] Костобоброві та інші.

М. Дуло

ДАЧО. – Ф. Р-4180. – Оп. 1. – Арк. 268. Оригінал.

№ 3

25 жовтня

Семеновка

Повидомлення

инструктора Яківа Стефановича Зволя

По приїзду моего в г. Новозибков я узнав, що 22 жовтня собирався з'їзд повітовий, де були представники зу всіх волостей, де і я попав. Люди там вели балачки про Установчі збори, де призивали голосовать за список № 1. Но коли я задал вопрос об автономії України і присоединенії Новозибковського повіту до Укр[аїни] і голосовать за список № 10, то тут получилося преніє, де селяни є всецело признають Укр[аїну] і все цілком хочать приєднатись до Укр[аїни]. Но нашлось много і ворогов. Першим ворогом оказался г. Новозибкова п. с-р.¹ Силиванов. Вин задал такіє вказівки, що він був коли-то на губернському з'їзді, то будто би там зовсім не схотели принять Новозибк[івського] повіту до Ук[раїни], де вин указал, що він зовсім не хоче приєднатися до України за те, що ему не нравица укр[аїнська] мова да ще таке вин дав указаніє, що се тилькі визовуть братоубійственную війну поможе². Хторій ворог це буде³ м. Семеновка, но це буде непонятній соціаліс[т], де він виступав три раза і все менявся. Первій раз вин виступав большевиком, хторим разом – с-р. Но коли я стал балакат[ь] про автономію и голосовать за список № 10, то вин вийшов третій раз и назвал українських соціал-рев[олюціонерів] шавинистами и уже⁴ дещо добавил, що вин против списка № 10 и против всяких федерацій и автономій. Коли він так висказался, то вси преставники на его стали кричать, що вин не

---

1. Ймовірно, партії соціалістів-революціонерів.
2. Далі одне слово нерозбірливе.
3. Далі прізвище нерозбірливо.
4. Далі слово нерозбірливо.

знає програм п[артії] с-р и називали его кадетом. То це мало того, да ще вин оказується [...] м. Семеновки, то це все¹. Все громадяне не слухають їх, а хочать голосовать за Сп[исок] 10. І ще один ворог єсть председатель повітового продовольственного комітета, фамилия его Щербачов. Я спитав его, як вин односитья до Укр[аїни], то вин так сказав, що укр[аїнці] играють на руку Вильгельму.

Будьте здорови.

Я. С. Зволь

ДАЧО. – Ф. Р-4180. – Оп. 1. – Арк. 138 зв.–139. Оригінал.

№ 4

Поштова листівка.

Адреса – Чернигов, Богоявленская "Селянська спілка"

Прохаю вислати списки кандидатів в "Учредит[ельное] Собр[ание]". Тут їх нема. Не знаю, будуть чи ні. Крім мене, в Борз[енськім] повіті єст другий агітатор – Василь Штанько. Він користується авторитет[ом], агітує за 10 спис[ок]. Допомагайте йому книжками. Юрко Канюка

Сел[о] Гужовка, Ічня Черн[ігівської] губ[ернії]

Адр[ес] Штанько той же.

ДАЧО. – Ф. Р-4180. – Оп. 1. – Арк. 140. Оригінал.

№ 5

Вх. 26 X 282 Б. Підкреслення зроблені олівцем у тексті.

Кому: Чернігівський Губерніяльний Раді Селянських Депутатів (Ком[іте]ту Сел[янської] Спілкі)

Прикладаючи при цьому листи від Всеукраїнського Комітету Сел[янської] Спілкі і повітового комітету Сел[янської] Спілкі, сповіщаю Вас, що я прибув на Борзенщину з наказу Центрального Ком[іте]ту Сел[янської] Спілкі.

Я – військовий: козак 1го зап[асного] Укр[аїнського] полку, що стоїть у Києві, відкомандірований до Генерального Військового Ком[іте]ту, а останній на підставі прохання Ком[іте]ту Сел[янської] Спілкі, який мене добре знає як ініціатора-організатора на Борзенщині Сел[янської] Спілкі, відкомандірували для праці в Спілці.

Коли виїздив я на Чернігівщину, то мені сказали, щоби я побував і в Чернігові, але, приїхавши до Борзни, я побачив, що тут майже нічого ще не робиться і тому я рішив тільки сповістити Вас, що я прибув на Борзенщину, а сам, часу не гаявши, їду на села. Уже побував я в с. Оленівці – де зустрівся

1. Далі слово нерозбірливо.

з агітаторшею за список № 3¹, яка прибула з Києва. Але як видно з її слів, вона, побувавши в 4 селах, мало має успіху. Каже, що селянство найбільш прихильно до Укр[аїнських] с.-р. Коли після неї я виступав, то селяни Оленовкі майже одногосно прихилилися до списку № 10 – укр[аїнських] с.-р. В Оленівці є Сел[янська] Спілка, куди і треба надсилати літературу.

Задля більшої агітації серед селянства у нас дуже мало робітників, тому ми рішили скликати повітовий селянський з'їзд на 29 жовтня. На Борзенщині зараз є ще їден військовий – Василь Штанько, який теж прислала Сел[янська] спілка. Більш поки що нема у нас агітаторів. Представниця Н.С.² партії – дуже гарно говорить, взагалі робить гарне вражінне на селян, тільки в пункті викупу селяне не згоджуються. Цілком можлива річ, що доведеться працювати з нею укупі.

Коли я потрібен буду, то моя адреса така: Борзна, Миколі Кудлаю.

З Борзни мені будуть сповіщати про кореспонденцію по телефону.

Грошей я одержав від Ц[ентрального] Ком[ітету] Сел[янської] спілки авансом 100 крб, але життя вимагає ще, бо дорого жить і місяць на ці гроші в роз'їздах не проживеш, тим більш, що велику частину з цих грошей я затратив на літературу, яку доведеться і роздавати, бо не скрізь може будуть куплять.

Коли будете надсилати гроші, то шліть по тій же адресі. Аби тільки 29 я міг їх одержать, бо тоді буду в Борзні.

В місцевій повіт[овій] Сел[янській] Спілці – грошей мало, дай Боже, аби хватило тільки на друкування відозв, які уже мною замовлені в друкарні.

Мик. Кудлай

ДАЧО. – Ф. Р-4180. – Оп. 1. – Арк. 128. Оригінал.

№ 6

27 октября 1917 г.

Милостивые государи!

Уведомляю, что я нахожусь с шт[аб]-квартирой в с. Макышин Тупичевской волости Городнянского уезда, здесь есть украинка – учительница Чакилевская, дело идет, слава Богу, но представник с Городни соц[иалист]-рев[олюционер] № 1³ много мне помешал в с. Макышин, так что я уже собирал 2 раза сходку и еще никак всех не мог уверить. Дело в том, что село Макышин 620 дворов и на это село все соседние села и деревни смотрят и присоединяются. Село Дырчин тоже согласилось с моею программой. Я был в уездной Раде и на воскресенье собираю во время агитировки агитаторов, и потом, чтобы с агитацией развернуться пошире. Сегодня я отправляюсь на села Смичин, Листвен, Пекуровка и пр[очие], а в воскресенье в уезд[ную] Раду.

---

1. Блок партій трудовиків - народних соціалістів і соціалістів-федералістів.

2. Народних соціалістів.

3. Список № 1 – партія російських есерів.

Прошу Вас, товарищи, не мешало бы меня посетить, а также прошу литературы: книжек "Хто такі соц[іалісти]-рев[олюціонери] і чого вони домагаються"; "Что нужно трудовому народу", также афиши и др.

Я передаю это письмо своим братом и доверяю ему получить то, что Вы передадите, без сомнения, хотя бы и деньги.

Уважающий Вас

Прокофий Федорович Леоненко

ДАЧО. – Ф. Р-4180. – Оп. 1. – Арк. 154–154 зв. Оригінал.

№ 7

Червоним олівцем: 2 XI вх.

В город Чернигов Богоявленская улица
Селянська Спилка

Прошення

Филипа Луппы из Дмитровской волости

Товариши, я працюю по надлежащих мне селам, причем и при[д]ставляю ат населений даних мини подписок з печатями сельских старост и кажу, що народ многа¹ задурян кадецкой партиєю. А на наши програми болей изгожуєца. Вот у Чарнацкому дуже сознают и програми наши, и автономию. И там, у Чернацьком, я угаварив їх виписат[ь] Библиотеку и потрет Т. Г. Шевченка и зибрали грошей на библиотеку рублей шестдесят сем.

Товариши, дайте помочи, дайте грошей, дайте и литературы, дайте и товариша на помич, щоб наша праця як зря не асталас[ь], щоб темнота народа з ярма вибиралас[ь].

Адрес: Новгород-Северски[й] повит
[в] Дмитровскую волост[ь]
Пилипу Потаповичу Луппе

ДАЧО. – Ф. Р-4180. – Оп. 1. – Арк. 223–223 зв. Оригінал.

№ 8

Вх – 29 X 293

Бобровиці 1917 року жов[тня] 27

Здорові були, шановні добродії!

Прибули ми на місце благополучно, перш усього найшли гарного добродія, де і отакувались своїм штабом. Осмотрившись навкруги по селу, побачили, що тут єсть щирі українці, але, не взірая на

1. Далі нерозбірливо.

це, єсть і дійсні українці, а це з тих, котрі велику нужду мають, правда єсть і просвіта, спілки нема. Село дуже багате і освічених людей дуже багацько, ну і темних теж порядочно. Сходу созвать не-можливо: в будень люд вес[ь] на заводі та по інших містах, то ми на базарі зібрали дескільки де-сятків людей і розказали, кого треба вибирать і як вибирать, люди згоджуються з цим.

Ми просим Комітет, щоб на неділію зібрали сход, якщо буде погода, і ми просим Вас, якби Ви хто-небудь прибув до Бобровиці, тут одних селян-козаків 4 000 душ, крестьян зовсім мало, но єст[ь] багацько освічених, котрі їх ведуть по ложному путі.

І ще проз[ь]ба до вас: пришліть всі 15 списків кандідатів, потім № 10. Якби таких летучок на ? листа або на 1/8 листа, щоб роздавать людям, бо деякі-то скоро забувають, про що і розказував, за який №.

Тут єсть поміщики кн[язь] Кочубей і Катиринич, а селі Бобровиця стоят[ь] 300 челов[ек] гвар-дейск[і] керосіри. Питаєм, чого стоять вони – і сами не знають. Мабуть, вони стережут[ь] поміщиків. Ми думаєм попробовать на сході, щоб люди їх випровадили, бо люди кажуть, що вилику вони шкоду роблять.

Оце ми підем, якщо не помішає дощ, на села, бо паняць ніхто не хоче – велика гряз[ь], щоб повезти, а в неділію будем у Бобровицях, багацько мішає роботі дощ, та і гряз[ь] не маленька. Ще раз прошу, якщо можна, пришліть таких маленьких листів за № 10 і таких, як будуть голосувати, щоб вони хранили ті номери до виборів і якщо гарна газета "Народне слово", послідні №№ теж вишліть.

Тут все-таки на українців смотрять інакше, як у Чернігівському повіті.

Бувайте здоровеньки. Вас уважаємий Трофім Масось, М. Косенко

Адрес наш: с. Бобровиці (Козел[ецького] повіту)

Андрею Антоновичу Ярошенко

передат[ь] т. Масосою

ДАЧО. – Ф. Р-4180. – Оп. 1. – Арк. 141–142. Оригінал.

№ 9

Поштова листівка

Бобровиця, 1917 року 6 листопа[да]

Шановні пани!

Ми од Вас получили плакат і кошти – 20 карбованців і щиро вам дякуем. Наші діла подвигаюця: ми були в Щасновкі, Осовец, Піски, Озеряне, Ярославка, Вороньки, Браниці, Бобровиці і ще двигас-мос[ь] на Новий Биков. Хоть і гірко по грязюці, а думка, що треба.

До бачіння

Уваж[ающие] вас Масос[ь] і Косенко

ДАЧО. – Ф. Р-4180. – Оп. 1. – Арк. 214. Оригінал.

№ 10

Письмо от посланих агітаторів Прокопа Михайло[вича] Невечера і Євгенія Ігнатовича Клименка. Перше увідомляєм, що приїхали у город, а ладу не знайшли: у городі діла плохіє – немає нічого.

Лад можна навести і прохаємо вас – хто-небуд[ь] приїдьте на неділю. То можна і курси открыть коротковременніє для агітації. І просим немедліно приїхат[ь] до нас, товаришу Товкачу. Ми помостилися у [...] повітової ради у Дмитрія Базилевича – сикритаря – у его поміщені і просимо пришліт[ь] літератури і грошей і єшо увідомляємо, що уже другий день находимось у городі, а хлопців не знайшли симинаристів і увідомляємо, які волості ми замімаєм: Машевська волость, Івотковська волость, Арловська і Фаєвська, Старожеведська волость – це наш район. І просимо, товариши, приїдте на неділю, ми будем у городі. А сичас по деревне будем.

ДАЧО. – Ф. Р-4180. – Оп. 1. – Арк. 144–144 зв. Оригінал.

№ 11

Панове товариші!

Щіро прохаємо вас о негайній доставці нам у м. Короп для агітації афішок, книжечок, а також і грошей.

Товаріші *Максім Ігнат'єв Раценко і Василь Єфіменко*

28 жовтня 1917 року

На місто прибули 28 го жовтня 1917 року.

ДАЧО. – Ф. Р-4180. – Оп. 1. – Арк. 153. Оригінал.

Наталія Лобанова

**Чернігівці у визвольній боротьбі народів Європи в роки
Другої світової війни
(за документами особових фондів)**

Понад п'ять років народи багатьох країн Європи страждали від окупації німців та їх спільників. Мільйони поляків, чехів, словаків, сербів, хорватів, французів, бельгійців, греків, албанців відчували на собі гніт іноземців.